

Олександр О. Папаїка, Ірина В. Носачова
**ЕВОЛЮЦІЯ ПОДАТКОВОГО СТАТУСУ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ**

У статті розкрито подвійну функцію Національного банку України як органу державного управління та банківської установи. Визначено місце НБУ в податковій системі України щодо рекомендацій з розробки податкової політики, впливу на податкову правосуб'єктність банків другого рівня, формування доходів Державного бюджету України. Надано оцінку відповідності еволюції податкового режиму НБУ світовій практиці й умовам ефективного проведення грошово-кредитної політики.

Ключові слова: Національний банк України; податковий статус; податкова політика; державний бюджет.

Рис. 1. Табл. 1. Літ. 29.

Александр А. Папаика, Ирина В. Носачева
**ЭВОЛЮЦИЯ НАЛОГОВОГО СТАТУСА
НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ**

В статье раскрыта двойственная функция Национального банка Украины как органа государственного управления и банковского учреждения. Определено место НБУ в налоговой системе Украины в части рекомендаций относительно разработки налоговой политики, влияния на налоговую правосубъектность банков второго уровня, формирования доходов Государственного бюджета Украины. Дана оценка соответствию эволюции налогового режима Национального банка Украины мировой практике и условиям эффективного проведения денежно-кредитной политики.

Ключевые слова: Национальный банк Украины; налоговый статус; налоговая политика; государственный бюджет.

Oleksandr O. Papaika¹, Iryna V. Nosachova²
**THE EVOLUTION OF TAX STATUS
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE**

The dual nature of the National Bank of Ukraine as a government and a banking institution is described. The place of the NBU in the tax system of Ukraine regarding recommendations on the development of tax policy, the impact on the legal identity of second-tier banks, the formation of revenues for the State Budget of Ukraine is identified. The assessment of the evolution of the tax regime by NBU against the international practice and the conditions of effective performance of monetary policy is provided.

Keywords: National Bank of Ukraine; tax status; tax policy; state budget.

Постановка проблеми. Національний банк України відіграє надзвичайно важливу роль у національній економіці, виступаючи регулятором банківських установ і провідником фінансово-кредитної і валютно-курсової політики держави [23]. За Конституцією України основною функцією центрального банку держави – Національного банку України – є забезпечення стабільності грошової одиниці (ст. 99) [1]. Для цього НБУ обирає ефективний валютний режим, проводить ревальвацію, девальвацію національної валюти, управляє золотовалютними резервами країни [26]. Увагу більшості вчених зосереджено на

¹ Mykhaylo Tugan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Ukraine.

² Ministry of Revenue and Duties of Ukraine.

питаннях валютно-курсової політики НБУ як чинника цінового впливу на конкурентоспроможність українських підприємств [19], на практичних підходах НБУ до регулювання обмінного курсу гривні в умовах нестабільності економіки [8]. У циклі статей Ф.О. Журавки розглянуто поняття, основні принципи, види, а також особливості механізму проведення валютних інтервенцій НБУ [18], досліджено сутність, форми, аспекти та механізм реалізації його дисконтної політики [20]. НБУ створює та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу [21], видає індивідуальні правові акти з метою державного регулювання діяльності банків [27]. Значний внесок робить НБУ в удосконалення оподаткування банківських установ, за результатом співпраці з податківцями протягом останнього часу отримано такі результати [15]: оподаткування більшості банківських операцій здійснюється за алгоритмом розрахунку результату за даними бухгалтерського обліку; вироблено єдиний підхід до визнання доходів і витрат за кредитними та депозитними операціями; база для формування страхових резервів визначається, виходячи з обсягів заборгованості за всіма видами активних операцій; удосконалено оподаткування операцій переуступки боргу в частині включення до валових витрат різниці між залишком боргу та ціною продажу; включення від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових періодів до витрат наступних податкових періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем функціонування НБУ в сучасних умовах і оподаткування банківської діяльності займаються багато науковців, серед яких С.Г. Арбузов [15], Я.О. Берназюк [16], В.Н. Гланц [17], Ф.О. Журавка [18–20], І.С. Журба [21], Л.А. Ключко [22], А.Т. Ковальчук [23], А.В. Колдовський [24], Т.Д. Косова [25], Т.О. Маринич [26], Я.Г. Підсосонна [22], М.В. Плотнікова [27], А.Н. Сазонова [21], В.П. Унінець-Ходаківська [29]. В.Н. Гланц справедливо наголошує, що розвиток банківської системи України і вдосконалення системи оподаткування її діяльності – два паралельні і взаємопов'язані шляхи [17]. Активізація стимулюючої функції державного регулювання оподаткування банків дасть можливість досягти значних успіхів у зменшенні фінансового дисбалансу та стабілізації економіки в цілому. Погоджуємося з В.П. Унінець-Ходаківською в тому, що методологія оподаткування банків повинна бути взаємопов'язана з методологією податкового контролю, аналізу й моніторингу податкового потенціалу банків, що сприятиме гармонізації інтересів держави та учасників податкових відносин на ринку банківських послуг [29]. Враховуючи особливості діяльності вітчизняних банків і світову практику, Л.А. Ключко та Я.Г. Підсосонна сформулювали наступні пропозиції щодо вдосконалення системи оподаткування банків [22]: диференціація ставки податку на прибуток у частині підвищення ставки податку на прибуток, одержаного від торгово-посередницьких операцій на фондовому та валютному ринках і зниження ставки податку на прибуток, одержаного банками за довгостроковими кредитами. Пропонується заміна об'єкта оподаткування на період стабілізації фінансового сектора, яким можуть виступати: чисті або валові активи банку, банківські витрати, дебетові банківські транзакції тощо.

Невирішені частини проблеми. У наукових працях вітчизняних науковців і практиків активно обговорюються проблеми оподаткування банків другого рівня. Національний банк України, як банк першого рівня, має особливий статус у податкових правовідносинах. Його подвійна природа полягає у тому, що НБУ є органом державного управління і реалізує окремі функції податкової діяльності держави, з іншого – НБУ сам сплачує обов'язкові платежі до Державного бюджету України. Утім, податковий режим НБУ чітко не визначено, окремі його аспекти викладено у працях Я.О. Берназюк [16], Т.Д. Косової [25]. Однак проведення податкової реформи, перехід до бухгалтерського обліку і формування фінансової звітності за міжнародними стандартами потребує уточнення податкового статусу НБУ.

Метою дослідження є надання оцінки відповідності еволюції податкового режиму НБУ світовій практиці і умовам ефективного проведення грошово-кредитної політики.

Основні результати дослідження. Національний банк України має публічно-правовий статус особливого центрального органу державного управління, самостійного у своїй діяльності від органів державної влади. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Національний банк України» [6] НБУ вносить рекомендації Кабінету Міністрів України щодо впливу політики державних заощаджень та оподаткування на стан грошово-кредитної сфери України. Ст. 72 закону визначає податковий режим центрального банку досить загальною: НБУ сплачує податки відповідно до законів України з питань оподаткування. Як юридична особа, НБУ має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні, та може вчиняти певні цивільно-правові правочини з комерційними банками, державою. З метою забезпечення самостійності у проведенні єдиної грошово-кредитної політики не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку України інакше, як в межах, визначених цим законом (ст. 53). Компетенція НБУ при регулюванні поведінки суб'єктів податкових правовідносин полягає, в тому числі, в його регуляторній функції ліцензування банківських операцій, що в подальшому впливає на обсяг податкової правосуб'єктності банків, здійснює функції контролю за сплатою банківськими установами зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, приймає в межах компетенції обов'язкові для виконання підзаконні акти у сфері податкових правовідносин.

Відповідно до п. 133.4 Податкового Кодексу України Національний банк України здійснює розрахунки з Державним бюджетом України згідно Закону України «Про Національний банк України» [3]. Відповідно до частини шостої ст. 15 Бюджетного кодексу України емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України, згідно ст. 54 Закону України «Про Національний банк України» для НБУ встановлено заборону надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України. П. 20.1.4 Податкового Кодексу України виключає НБУ із переліку платників податків, відносно яких контролюючі органи мають право проводити перевірки. Відповідно п. 197.19 Податкового Кодексу України звільняються від опо-

даткування операції з постачання Національному банку України: дорогоцінних металів, у тому числі їх ввезення на митну територію України; послуг, пов'язаних з розвідкою, видобутком, виробництвом і використанням дорогоцінних металів з метою поповнення золотовалютних резервів та виготовлення банківських металів.

У світовій практиці центральні банки не мають на меті отримання прибутку і виключаються з числа платників податків, що забезпечує принцип економічної незалежності і сприяє належному проведенню ними грошово-кредитної політики. Для прикладу, відповідно до ст. 12 Закону «Про Центральний банк Республіки Узбекистан» він та його установи звільняються від сплати податків, зборів, мита та інших платежів [10]. Аналогічно, відповідно до ст. 59 Закону «Про Болгарський Національний Банк» він звільнений від сплати державних податків і зборів, за винятком податку на додану вартість, акцизів і митних зборів [14]. Ст. 63 Закону «Про банк Ізраїлю» звільняє його від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів [13].

Відповідно до гл. 9 Уставу Національного банку Республіки Білорусь його прибуток утворюється від здійснення ним діяльності відповідно до Банківського кодексу Республіки Білорусь та інших законодавчих актів. Національний банк щорічно направляє в резерв державної установи «Агентство по гарантованому відшкодуванню банківських вкладів (депозитів) фізичних осіб» 80% прибутку, визначеного на підставі річної фінансової звітності, а іншу частину прибутку використовує на збільшення (створення) статутного, резервного та інших своїх фондів [12].

Згідно зі ст. 26 Закону «Про Центральний банк Російської Федерації» після затвердження річної фінансової звітності Радою директорів Банк Росії перераховує до федерального бюджету 50% (до 2016 р. – 75%) фактично отриманого за підсумками року прибутку, що залишається після сплати податків і зборів відповідно до Податкового кодексу Російської Федерації. Прибуток Банку Росії, що залишився, спрямовується Радою директорів в резерви і фонди різного призначення [9]. Прибуток, отриманий від здійснення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій, передбачених Федеральним законом «Про Центральний банк Російської Федерації», оподатковується за ставкою 0%; прибуток, отриманий від інших видів діяльності, оподатковується за звичайною ставкою у розмірі 20% [11].

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» до 2012 р. Національний банк перераховував до Державного бюджету України суму перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами за підсумками року (табл. 1).

Сума прибутку, який підлягав сплаті до Державного бюджету України, розраховувалася як сума отриманого прибутку за мінусом коштів, використаних на фінансування капітальних інвестицій та створення фондів. Фактична сума прибутку до розподілу за звітом про фінансові результати протягом 2006–2012 рр. зросла із 2201 до 24428 млн грн.

З 2009 р. величина перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами Національного банку України стала закладатися у відповідні Закони України «Про Державний бюджет України» на майбутній рік. Ця міра

отримала неоднозначні оцінки, які, зокрема, знайшли відображення у Конституційному поданні Президента України [7]. У ньому йшлося про те, що передбачене внесення НБУ до Державного бюджету України перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами поточного року є не чим іншим, як авансовим фінансуванням витрат Державного бюджету України і вимагає здійснення додаткової, нічим не забезпеченої емісії, яка може призвести до прискорення темпів інфляції, падіння курсу гривні. Однак Конституційний Суд України визнав відповідність Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» положенням ст. 99 Основного Закону держави [8].

Таблиця 1. Розрахунок суми прибутку, що підлягає перерахуванню до Державного бюджету України, млн грн*

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Прибуток до розподілу за звітом про фінансові результати	2201	5635	9347	2877	17084	14553	24428
Формування загальних та інших резервів НБУ	(89)	(148)	(457)	(652)	(495)	(41)	(12214)
Формування загальних резервів НБУ	–	(453)	(897)	(151)	(854)		
Амортизація результатів коригування вартості фінансових активів до їх справедливої вартості під час первісного визнання				(401)	(1188)	(2614)	
Формування статутного капіталу НБУ	–	(90)					
Прибуток до розподілу	–	(110)	(38)	(1065)			
Визнання зобов'язань перед державним бюджетом за рахунок частини прибутку до розподілу інших резервів							12214
резерву переоцінки активів і зобов'язань							265
Перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами за підсумками поточного року, що підлягає перерахуванню до Державного бюджету України, у тому числі:	2112	4834	7955	608	14547	11898	
Перерахування авансом прибутку до бюджету	223	–	3500	608	14547	11898	
Зобов'язання з перерахування прибутку до бюджету	1889	4834	4455				16000

* побудовано за даними [28].

Протягом 2006–2011 рр. НБУ перераховував прибуток до бюджету авансом. З 1 січня 2012 р. набрали чинності зміни до ст. 5 Закону України «Про Національний банк України» у частині визначення прибутку до розподілу після підтвердження зовнішнім аудитором та затвердження Радою Національного банку України річного фінансового звіту у такому співвідношенні [5]:

50% прибутку до розподілу спрямовується до загальних резервів та інших резервів Національного банку. Відрахування до загальних резервів проводяться, поки сума загальних резервів не дорівнюватиме 10% обсягу грошово-кредитних зобов'язань Національного банку;

50% прибутку до розподілу перераховується до Державного бюджету України наступного за звітним року.

Після формування загальних резервів у встановлених розмірах прибуток до розподілу підлягає перерахуванню до Державного бюджету України у повному обсязі.

Національний банк у 2012 р. здійснив перерахування коштів до Державного бюджету України у сумі 23600 млн грн (у 2011 р. – 11898 млн грн). Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» НБУ перераховує до Державного бюджету України кошти на суму не менш 16000 млн грн [4].

Отримання прибутку не є метою діяльності НБУ, але він отримує доходи в процесі реалізації основної функції – підтримки стабільності національної грошової одиниці. Основою формування доходів НБУ є відсоткові доходи, склад і структура яких наведено на рис. 1.

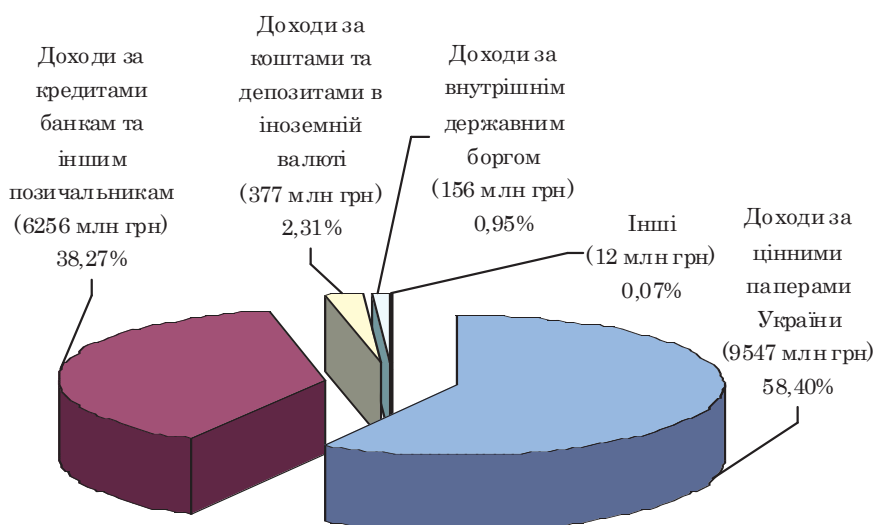

Рис. 1. **Склад і структура відсоткових доходів НБУ у 2012 р.,**
побудовано за даними [28]

Основою відсоткових доходів НБУ є доходи за цінними паперами (9547 млн грн, або 58,4% їх загального обсягу), а також доходи за кредитами банкам та іншим позичальникам (6256 млн грн, або 38,27%). До інших відсоткових доходів віднесено відсоткові доходи за кредитами, наданими працівникам, а до інших відсоткових витрат віднесено витрати за коштами працівників. Протягом 2012 р. відсотки отримані та відсотки сплачені, які включено до грошових потоків від операційної діяльності в консолідованому звіті про рух грошових коштів, становили 17200 млн грн (2011 р. – 15799 млн грн) та 1471 млн грн (2011 р. – 2174 млн грн) відповідно.

Висновки:

1. Національний банк України має подвійну функцію – як орган державного управління та як банківська установа. Отримання прибутку не є метою

діяльності НБУ, його основною задачею є проведення грошово-кредитної політики і забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

2. НБУ посідає важливе місце в податковій системі України, оскільки вносить рекомендації уряду стосовно впливу податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України, його дії безпосередньо впливають на податкову правосуб'єктність банків другого рівня, а відрахування від прибутку є важливим джерелом надходжень до Державного бюджету України.

3. Національний банк України доцільно не відносити до платників податків, що відповідає світовій практиці, коли у законах про центральний банк передбачено їх звільнення від сплати податків, зборів, обов'язкових платежів. Утім у Законі України «Про Національний банк України» і Податковому Кодексі України податковий режим НБУ визначено не чітко, більше того, вони містять перехресні посилання, що потребує уточнення загальних принципів участі НБУ в податкових правовідносинах.

4. Податковий статус НБУ як суб'єкта формування дохідної частини Державного бюджету України пройшов такі етапи еволюції: перерахування перевищення кошторисних доходів над витратами; їх планування в Законі України «Про Державний бюджет України» на поточний рік; законодавче визначення механізмів розподілу прибутку і перехід від авансового перерахування частини прибутку до планування його сплати в Законі України «Про Державний бюджет України» на майбутній рік. Такі еволюційні зміни сприяють кращому виконанню основної функції НБУ, оскільки виключають авансове фінансування витрат Державного бюджету України.

Перспективами подальших досліджень є розробка механізмів узгодження податкової і грошово-кредитної політик.

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР // zakon.rada.gov.ua.
2. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 №2542-III // zakon.rada.gov.ua.
3. Податковий кодекс України від 2.12.2010 №2756-VI // zakon.rada.gov.ua.
4. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України від 06.12.2012 №5515-VI зі змінами та доповненнями // zakon.rada.gov.ua.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національного банку України: Закон України від 09.07.2010 №2478-VI // zakon.rada.gov.ua.
6. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 №679-XIV // zakon.rada.gov.ua.
7. Конституційне подання Президента України від 19.10.2009 // zakon.rada.gov.ua.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» та деяких інших законів України»: Рішення Конституційного суду України від 11.05.2010 №13-рп/2010 // zakon.rada.gov.ua.
9. Налоговый Кодекс Российской Федерации (НК РФ). Ч. 2 (действующая редакция от 01.10.2013) // www.consultant.ru.
10. О Центральном банке Республики Узбекистан: Закон Республики Узбекистан от 21.12.1995 №154-I // www.cbu.uz.
11. О Центральном банке Российской Федерации: Федеральный Закон Российской Федерации в ред. от 23.12.2003 №180-ФЗ // www.cbr.ru.
12. Об утверждении устава Национального банка Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь от 13.06.2001 №320 // www.pravo.by.
13. Bank of Israel Law, 5714-1954 // www.bankisrael.gov.il.
14. Law on the Bulgarian National Bank (Adopted by the 38th National Assembly on 5 June 1997; published in the Darjaven Vestnik, issue 46 of 10 June 1997) // www.bnb.bg.

15. *Арбузов С.Г.* Прес-реліз виступу на підсумковій конференції «Практика та проблеми застосування податкового законодавства» Асоціації платників податків України // www.bank.gov.ua.
16. *Берназюк Я.О.* Банки як суб'єкти податкових правовідносин: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. податк. адмін. України. Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 20 с.
17. *Гланц В.Н.* Оподаткування банків: вітчизняна практика і зарубіжний досвід // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – №3. – С. 253–256.
18. *Журавка Ф.А.* Валютные интервенции НБУ как метод регулирования обменного курса гривны // Бизнес-Информ. – 2007. – №12(2). – С. 162–165.
19. *Журавка Ф.О.* Валютно-курсова політика НБУ як фактор цінового впливу на конкурентоспроможність українських підприємств // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць УАБС НБУ. – Суми, 2006. – Т. 18. – С. 73–81.
20. *Журавка Ф.О.* Дисконтна політика НБУ як інструмент реалізації валютної політики держави // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: Збірник наук. праць. – Вип. 1 (69): Фінансовий ринок України: глобалізація та євроінтеграція. – Львів, 2008. – С. 293–298.
21. *Журба И.С., Сазонова А.Н.* Методологические особенности представления статистической информации НБУ о кредитных вложениях коммерческих банков // Культура народов Причерноморья. – 2009. – №159. – С. 24–26.
22. *Клюско Л.А., Підсосошна Я.Г.* Оподаткування банківської діяльності в Україні та основні напрями його вдосконалення // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – Ч. 1 // archive.nbu.gov.ua.
23. *Ковальчук А.Т.* Незалежність НБУ і проблеми подолання фінансової кризи // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 18: Економіка і право. – Вип. 7. – К., 2009. – С. 8–16.
24. *Колдовський А.В.* Аналіз практичних підходів НБУ до регулювання обмінного курсу гривні в умовах нестабільності економіки // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (8–9 листопада 2012 р.). – Суми: УАБС НБУ, 2012. – С. 102–104.
25. *Косова Т.Д.* Податковий статус центральних банків: світовий досвід і Україна // Стан і проблеми оподаткування в умовах мінливої економіки: Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 листоп. 2011 р.). – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – С. 199–202.
26. *Маринич Т.О.* Щодо ефективності валютної політики НБУ // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць УАБС НБУ. – Вип. 36. – Суми, 2012. – С. 328–334.
27. *Плотнікова М.В.* Індивідуальні правові акти НБУ як форма державного регулювання діяльності банків // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 410–414.
28. Річні звіти НБУ // www.bank.gov.ua.
29. *Унінець-Ходаківська В.П.* Оподаткування банківських установ в контексті новацій податкового законодавства України // Економіка, право: Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2011. – №1. – С. 171–178.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013.